

11. Симаненков В. И. Функциональные и психосоматические расстройства желудочно-кишечного тракта / В. И. Симаненков, В. Б. Гриневич, И. В. Потапова. – СПб., 1999. – 164 с.

12. Смулевич А. Б. Депрессии при соматических и психических заболеваниях / А. Б. Смулевич. – М. : МИА, 2003. – 432 с.

13. Kendler, K. S. The prediction of major depression in women: toward an integrated etiologic model / K. S. Kendler, R. C. Kessler, M. C. Neale // American Journal of Psychiatry. – 1993. – № 150. – P. 1139-1148.

14. Ustun, T. B. Mental Illness in General Health Care: An International Study / T. B. Ustun, N. Sartorius // Chichester: John Wiley & Sons. – 1995. – 235 p.

УДК: 159.922.27.33

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ У ПЕРІОД ЇХ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Чабан Д.Б.

Стаття присвячена огляду соціально-психологічної літератури, в якій аналізуються особливості економічної свідомості студентської молоді на макро-, мезо- та мікрорівні, її функції та структура, а також розглядається економічна соціалізація та чинники становлення економічної свідомості студентської молоді в період її професіоналізації.

Ключові слова: економічна свідомість, суспільна економічна свідомість, групова економічна свідомість, індивідуальна економічна свідомість, економічна ідентичність, економічна соціалізація, професіоналізація.

Статья посвящена обзору социально-психологической литературы, в которой анализируются особенности экономического сознания студенческой молодежи на макро-, мезо- и микроуровне, ее функции и структура, а также рассматривается экономическая социализация и факторы становления экономического сознания студенческой молодежи в период ее профессионализации.

Ключевые слова: экономическое сознание, общественное экономическое сознание, групповое экономическое сознание, индивидуальное экономическое сознание, экономическая идентичность, экономическая социализация, профессионализация.

An overview of the socio -psychological literature has analyzed the economic features of the minds of students. In particular, describes the economic consciousness of the individual in public, group and individual level and its functions. Found that economic consciousness of personality is formed in the process of economic socialization, and economic structure of consciousness consists of cognitive, affective and konatuy components which are closely

interacting with each other and are the internal factors of the economic consciousness of the individual. Dominant in adolescence is actually konatyv component of economic consciousness. The process of professionalization and individual psychological qualities are external factors of economic consciousness of students. We found that the economic consciousness of the individual student in the process of professionalization of specific university: reduced subjective assessment of their economic status, degree of importance of economic characteristics in choosing friends. Also in the process of professionalization of students increased their desire for more income when pronounced orientation to improve welfare. However, by the end of the process of professionalization in college observed downward trend in the students' subjective assessments of the degree of satisfaction of consumer interests in the average score of their opportunities to improve their income. The most dynamic of students in the process of professionalization of the university is the attitude to money and future career choice motives.

Keywords: *economic consciousness, social economic consciousness, group consciousness economic, individual economic consciousness, economic identity, economic socialization, professionalization.*

Постановка проблеми. Вступ. Поняття "економічна свідомість", яке є корелятом поняття "свідомість", відображає особливості виявлення свідомості в сфері економічної життєдіяльності людей. Актуальність дослідження економічної свідомості особистості пов'язана з необхідністю вирішення проблем, які виникають в процесі економічної соціалізації сучасної молоді. Ці проблеми виникають в сфері адаптаційних процесів молоді людини до ринкових соціально-економічних умов, включення в які відбувається по-різному, в залежності від того, до якої групи належать індивіди (вікової, статевої, професійної, майнової, національної тощо).

Аналіз останніх досліджень. Проблема економічної свідомості досліджується вітчизняними науковцями в різних напрямках: у зв'язку з економічним мисленням (Л.І.Абалкін, А.К.Уледов, Ж.Т.Тощенко та ін.); у зв'язку з економічною культурою (Т.І.Заславська, Р.В.Ривкіна); у зв'язку з економічними цінностями (А.Л.Журавльов, Н.А.Журавльова, А.Б.Купрейченко та ін.), у зв'язку зі ставленням до власності (В.А.-Хашченко); в аспекті дослідження особливостей її структурних характеристик (О.С.Дейнека, Г.В.Ложкін, Комаровська, Т.В.Петровська, Спасенніков та ін.); у напрямку взаємозв'язку з самосвідомістю (А.В.-Філіппов, С.В.Ковальов); як результат економічної соціалізації людини (І.К.Зубіашвілі, Н.М.Дембицька, О.О.Міщенко, В.В.Москаленко, Т.В.Петровська та ін.). Проблема економічної свідомості особистості в зв'язку з професіоналізацією знайшла відображення в роботах А.Журавльова, Н.Журавльової, А. Купрейченко, І. Осипенко.

Менше з тим, низка питань з цієї проблеми потребують подальшого дослідження. Зокрема, потребують подальшого вивчення такі

проблеми, як особливості економічної свідомості особистості в зв'язку з професіоналізацією молоді, визначення факторів, що детермінують цей зв'язок. Недостатньо висвітленим в літературі залишається питання особливостей економічної свідомості в онтогенезі. Саме цим питанням присвячено дану статтю.

Мега статті полягає у визначенні особливостей економічної свідомості студентів в період їх професіоналізації.

Виклад основного матеріалу. Проблема дослідження економічної свідомості як соціально-психологічного феномену значно загострилася у соціальній та економічній психології, тому що саме в цей історичний період значно актуалізувалася її роль в швидко змінному соціально-економічному середовищі.

В економічній психології вчені дотримуються різних економіко-психологічних підходів та можливостей їх застосування. Зокрема, О.Дейнека [2] звертає увагу на феномен економічної свідомості, що притаманний господарюючому суб'єктові і є вищим рівнем психічного відображення економічних відносин суспільно розвиненою людиною. Г.Ложкін, В.Спасенников та В.Комаровська [7] вважають, що економічна свідомість входить до системи понятійних координат економічної науки та означає результати відображення суб'єктом тієї частини навколишньої дійсності, яка пов'язана з економікою, а також його свідомі дії та стани нею обумовлені. А.Журавльова та А.Купрейченко розуміють економічну свідомість як часткову форму індивідуальної чи групової свідомості, яка полягає у різноманітних формах знання індивідуального та групового суб'єкта про різні економічні об'єкти та його ставлення до цього знання [12].

При вивченні економічної свідомості важлива роль відводиться функціям, які вона виконує в соціально-економічному житті особистості. Зокрема, В.Комаровська, базуючись на аналізі праць Є.Веліхова, В.Лекторського, О.Леонтєва, Ю.Шрейдера, виділила такі найважливіші функції економічної свідомості, як відображально-інформаційну, комунікативну, оцінкову, акумулятивну, а також регулятивну [7].

Економічна свідомість відображає економічну реальність не пасивно, а активно. Вона функціонує у системі безперервних прямих та зворотних зв'язків з навколишньою дійсністю, що забезпечують отримання адекватної економічної інформації та дають можливість діяти, спираючись на ці дані. Функції економічної свідомості виявляються також в емоційній оцінці дійсності, забезпеченні економічної діяльності, у попередній побудові дій та передбаченні їх наслідків, у контролюванні економічної поведінки та керуванні нею, у здатності особистості давати собі раду в оточуючому матеріальному світі, у власному економічному житті [2; 7; 12].

Особливості свідомості визначаються залежно від суб'єкта відображення, який розглядається на різних рівнях: на рівні всього суспільства, на рівні груп та на рівні окремого індивіда. В залежності від цих рівнів в науці досліджується суспільна свідомість, групова та індивідуальна.

Однією з форм суспільної свідомості є економічна свідомість. Вона є продуктом відображення економічних умов життя, діяльності та відносин у вигляді економічних ідей та поглядів, теорій, концепцій інших духовних утворень спільних для соціальних груп, всього суспільства, що виражають ставлення до економічної дійсності в кожній конкретній історичний момент. Економічна форма суспільної свідомості має тісний зв'язок з іншими формами суспільної свідомості, такими як політична, правова, моральна, художня, наукова, релігійна та естетична свідомість тощо.

Свідомість розглядається також на рівні групи, як феномен, що утворюється в результаті міжособистісної взаємодії, як надіндивідне утворення, яке відображаючи життєдіяльність спільноти, разом з тим, і регулює її. Групова економічна свідомість визначається як узагальнена свідомість більш організованих конкретних груп людей, певних шарків населення, об'єднаних духовними, віковими та іншими ознаками. Вона розглядається як сукупність думок та уявлень, які визначають основний зміст і напрямок економічної активності цієї групи [2; 7; 12]. Групова економічна свідомість діалектично пов'язана із суспільною та індивідуальною і водночас опосередковується суспільною свідомістю та виступає як її підсистема.

Свідомість на рівні окремої особистості розглядається як індивідуальна свідомість. Свідомість окремих індивідів детермінована впливами інших людей. Соціальне життя будь-якого індивіда відбувається в рамках відносин з іншими, як члена спільноти, що регулюється загальними правилами і нормами. Зокрема, А. Панасюк, розглядаючи індивідуальну економічну свідомість, визначає її як структуру психіки, що феноменологічно являє собою інформаційне поле зі знаками економічної інформації, яка постійно змінюється в результаті функціонування когнітивних процесів. В.Хашенко визначає індивідуальну економічну свідомість як сукупність уявлень, настанов, ставлень, думок суб'єкта про економічні об'єкти [7; 12].

Центральним процесом, за рахунок якого людина як індивідуальна істота включається у розвиток суспільства, є ідентифікація. Соціальна ідентичність, яка виявляється через уніфікацію індивідуальних оцінок, образів і установок, підвищує в індивіда впевненість в їх істинності, мотивує до розповсюдження їх на весь навколишній світ [9].

Усвідомлення людиною самої себе отримало в економічній психології статус особливого феномена – економічної самосвідомості.

Зокрема, Ложкін Г., Спасенников В., Комаровська В. розглядають економічну самосвідомість як усвідомлення себе в економічній системі в якості самостійного суб'єкта, цілісну оцінку своєї ролі, цілей, інтересів, мотивів своєї економічної поведінки [8].

Економічна свідомість особистості формується в результаті економічної соціалізації. В широкому розумінні економічну соціалізацію можна розглядати як процес входження підростаючої людини в економічну сферу суспільства, як формування у неї економічного мислення, як процес інтеріоризації нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки і реалізацію їх в реальній дійсності. В дослідженні економічної соціалізації дослідники враховують дві складові цього процесу: особливості соціально-економічного простору, в якому відбувається цей процес, та особливості внутрішньої мотиваційно-потребової системи індивіда, яка зумовлює стратегії його економічної активності. Особливості економічної соціалізації підростаючих поколінь детерміновано цілою низкою соціально-психологічних чинників. Зокрема, особливості економічної соціалізації молоді, за даними І.Зубіашвілі, детерміновано монетарними репрезентаціями, як результатом сприйняття і відображення в свідомості індивіда явищ економіки. На думку І.Білоня, одним з вагомих соціально-психологічних чинників економічної соціалізації молоді слід розглядати її економічні настановлення [4].

Для кращого розуміння сутності економічної свідомості російський психолог О.С.Дейнека [2] так само, як і вітчизняні вчені Г.Ложкін, В.Спасенников та В.Комаровська [8], виділяє такі структурні компоненти економічної свідомості, як економічні емоції та почуття, перцептивну сферу економічної поведінки, яка в себе включає сприйняття грошей та заощаджень, ставлення до товарів і послуг, економічні уявлення та економічне мислення. Останнім компонентом економічної свідомості є вольовий компонент, до якого належать економічні норми, економічний інтерес, економічний вчинок та економічна діяльність [2].

Є.С. Шибанова і В.А. Хащенко вважають, що провідними компонентами економічної свідомості виступають уявлення людини про саму себе, як економічного суб'єкта, уявлення про багатство і бідність, ставлення до багатих і бідних людей, до грошей, до власності, до конкуренції, а також соціальні установки особистості на різні форми економічної поведінки, орієнтація людини на економічні цінності [11].

Однак, окрім вище наведеної структури економічної свідомості, право на існування має також трьохкомпонентна структура економічної свідомості [9]. Вона включає в себе такі важливі компоненти, як когнітивний, афективний та конативний. Трьохкомпонентна структура

економічної свідомості, як зазначає Москаленко В.В. [9], визначає об'язаність та уявлення особистості в економічній сфері, емоційне ставлення і наміри економічної поведінки у вказаній сфері.

Когнітивний компонент включає в себе загальні економічні знання, економічні норми і цінності, які особистість засвоює в ході соціалізації. Він пов'язаний з усвідомленням і раціональною осмисленістю індивідом різних сторін економічної реальності, результатом яких є сукупність уявлень і знань у цій сфері. Дейнека О.С. відзначає, що когнітивні компоненти економічної свідомості означають наявність визначеного інформаційного рівня, що дозволяє зіставляти інформацію про функціонування економічної системи з уявленнями про власну роль, власні можливості та здібності, приймати рішення в економічній сфері [2]. До когнітивного компонента належать уявлення людини про саму себе, як економічного суб'єкта та багатство і бідність.

Емоційний, або афективний, компонент, на думку Москаленко В.В., являє собою емоційне ставлення особистості до економічної реальності. Він представлений в ціннісних економічних репрезентаціях як сукупність об'єктивних, емоційно забарвлених думок і оцінок різних сторін економічної реальності [9]. Афективний компонент визначає ставлення до власності, до грошей, до економічного ризику та до конкуренції.

Конативний (поведінковий) компонент економічних репрезентацій представлено у свідомості суб'єкта у вигляді мотивів, цілей, спрямувань, намірів і готовності суб'єкта до здійснення економічної діяльності. Конативний компонент відображає зразки економічної поведінки, які особистість засвоїла та привласнила на певному віковому етапі. До конативного компонента належить мотивація вибору професії [9].

Особливості економічної свідомості особистості визначаються певною віковою стадією її соціалізації. В зв'язку з цим чимало вчених досліджують економічну свідомість в онтогенетичному аспекті. Зокрема, О.В.Козлова, враховуючи співвідношення когнітивного, поведінкового і емоційного компонентів економічних уявлень дітей, виявила, що економічна соціалізація починається з трьох років. Саме в цьому віці з'являється перший трудовий досвід; виділення дітьми грошей як особливих знако-символів у відносинах людей; "продаж – купівля"; виділення магазину, як місця купівлі – продажу. Провідним фактором у включенні дитини в економічну реальність є особиста діяльність у сфері купівлі-продажу [6; 12]. Формування економічної свідомості на початкових стадіях економічної соціалізації залежить від дитячих вражень і досвіду життя в батьківській сім'ї. Г.М. Авер'янова, на основі виділення когнітивного, афективного і поведінкового компонентів економічної соціалізації виявила домінування когнітивного компонента в

структурі економічної соціалізації дітей підліткового віку. Це сприяє переорієнтації підлітків зі споживацького сприймання економічної реальності на виробничо-діяльнісне її розуміння [4].

Процес економічної соціалізації студентської молоді на сьогодні є найбільш вагомим соціально-психологічним феноменом, оскільки молодь завжди була на вістрі всіх соціальних процесів. Економічна соціалізація юнаків і дівчат, які навчаються у вищих навчальних закладах, відрізняється підвищеною їхньою сенситивністю до всіх економічних чинників, оскільки вікові межі студентства – період самовизначення особистості як суб'єкта активності. У значній кількості студентів спостерігаються неузгодженості та суперечливості економічних уявлень, а це впливає на їхню економічну активність та відносини у соціально-економічній сфері. Це створює підстави для формування неадекватної ідентичності, відмови від самовизначення. Досліджено, що у юнаків і дівчат спостерігається підвищений інтерес до набуття економічної незалежності, відмінності заощадженої та споживацької поведінки, професіональна орієнтація, формування ціннісних орієнтацій в економічній сфері, зміни у самосвідомості [3]. Психологічними особливостями цього вікового періоду є максималізм, прагнення самоствердитись, націленість на майбутнє, на професію та становлення особистості як суб'єкта економічної діяльності. Тому в юнацькому віці домінуючим може бути власне конативний компонент економічної свідомості особистості. Однак, він тісно взаємодіє та переплітається з афективним та когнітивним компонентами.

Когнітивний, афективний та конативний компоненти економічної свідомості належать до внутрішніх чинників становлення економічної свідомості студентської молоді. Зовнішні чинники розглядають на макро-, мезо- та макрорівнях, до них відносять професіоналізацію студентської молоді у ВНЗ та їх індивідуально-психологічні якості.

До макрорівня належать фактори суспільної свідомості, на рівні якої постають такі проблематики, як психологія бідності, зрівняння експектацій та очікування суспільства, розподіл праці, ролі очікування у відповідності з нормами та еталонами, домінуючі цінності та ставлення до власності, грошей. На цьому рівні вплив на індивіда є опосередкований. На мезорівні вагомим значення набуває соціально-економічна напруженість, безробіття, невпевненість у майбутньому. Важливим питанням на мезорівні є сімейний статус, брак коштів та брак знань, а також на цьому рівні розглядають цінності студентської групи, її традиції, досвід і професію. На мікрорівні розглядають міжособистісні стосунки, орієнтацію на ділові якості, суспільну активність та індивідуально-психологічні якості студентів.

Існують припущення, що професійне навчання впливає на економічну свідомість приховано, під час "латентного періоду професійного становлення". На різних етапах навчання студентської молоді у ВНЗ виявлено деякі особливості професіоналізації та економічного самовизначення студентів. Особливості економічної свідомості та економічного самовизначення обумовлені закономірностями процесів соціалізації і життєвого самовизначення і, відповідно, особливою системою ставлень особистості до найближчого соціального оточення, до соціальних груп і суспільства в цілому [5].

Результати деяких досліджень економічного самовизначення студентства настановлюють на думку, що важливим фактором динамічного розвитку економічного самовизначення й економічної свідомості молодих людей виступає не стільки вік, скільки стадія професійного становлення, а також напрямок майбутньої професійної діяльності.

У дослідженні А.Л. Журавльова та А.Б. Купрейченко показано, що стримування економічної активності, яке особливо характерне для першого курсу та обмежений інтерес до неї, який характерний для третього курсу, на етапі закінчення ВНЗ змінюються процесами, що стимулюють економічну активність особистості [5]. Такий механізм виконує функцію гармонізації економічного самовизначення суб'єкта.

Економічна свідомість студентів та їх економічне самовизначення у період оволодіння професією у ВНЗ є динамічним явищем, яке пов'язане з особливостями процесів професійного, особистісного та економічного становлення індивідів. Економічна свідомість студентів 3-го курсу значно відрізняється від свідомості студентів 1-го і 5-го курсів. Це явище спричинене різною соціальною спрямованістю та значущістю економічних цінностей і цілей для студентів на початку, в середині та наприкінці процесу навчання у вищому навчальному закладі.

Не менш важливим зовнішнім чинником у формуванні економічної свідомості студентської молоді є її індивідуально-психологічні якості. Юнацький вік є доволі сенситивним для становлення та закріплення ціннісних орієнтацій, як стійкої структури особистості, значною мірою визначаючи стосунки людини з навколишнім світом у подальшому дорослому житті. Виявлено, що найбільш значущою життєвою цінністю для молоді є цінність високого матеріального становища. Саме високий рівень матеріальних статків стає підґрунтям розвитку почуття власної значущості й підвищення самооцінки особи. Спостерігаються відмінності між тими цінностями, які молодь приймає за еталон, взирець, і тими, якими вона керується у своїй реальній поведінці. Рівень сформованості суб'єктивного контролю, який пов'язаний з тим, наскільки людина відчуває себе сильною, гідною і відповідальною, а також те, чи

переважає у студентів мотивація до успіху чи до уникнення невдач, є також зовнішніми детермінантами економічної свідомості студентської молоді.

Аналіз особливостей економічної свідомості молоді, насамперед студентства, особливо є важливий, оскільки саме цей вік характеризується великою кількістю психологічних і змістовних новоутворень, саме на цьому етапі виникає цілісне, узагальнене бачення себе і як економічного суб'єкта. У представників студентської молоді різної професійної спрямованості динаміка економічної свідомості різна і специфічна.

Компоненти економічної свідомості особистості інтенсивніше трансформуються у представників економічних спеціальностей, у порівнянні з іншими факультетами, в тому числі і психологів [10].

Найбільш динамічними показниками економічної свідомості студента на етапі професіоналізації у ВНЗ є суб'єктивний економічний статус, ступінь значимості економічних характеристик при виборі друзів, економічні потреби і домагання особистості. У студентів спостерігаються відмінності в соціальних уявленнях про власника, багатство і бідність тощо. У молоді наявний певний сумнів, страх набувати статусу власника. Образ власника в економічній свідомості студентів характеризується нижчою когнітивною складністю, ніж образ власності. Сьогоднішній студент у ролі власника керується перш за все інтересами сім'ї. Студенти схильні в своїй економічній поведінці керуватись переважно як споживацькими так і дієвими мотивами.

Економічна ідентифікація студентів обернено пов'язана з кількістю майна, яке може належати їм як власникам. Вони схильні ідентифікувати себе більшою мірою забезпеченими людьми. На думку студентів, сенс бути великим власником полягає у безвідповідальності, яку дає йому його забезпеченість, майнова незалежність [10].

Можливості студентів у підвищенні матеріальних прибутків залежать від особливостей особистості. Однак, в оцінці можливостей щодо збільшення прибутку студенти почуваються невпевнено. Вони віддають перевагу найманій роботі, у другу чергу – приватному бізнесу, а в останню – інвестиційній діяльності. Також цікавим є той факт, що студенти майже втричі частіше демонструють підтримку, аніж заперечення конкурентних відносин з іншими людьми. Саморозвиток, самореалізація поки що для студентів відносно не актуальні, як смислова основа для примноження власності та оперування нею [4].

Економічні настановлення постають визначальним чинником формування економічної свідомості молоді. Вони зумовлюють відповідну мотивацію та самоідентифікацію особистості в її економічній діяльності.

Важливе місце у визначенні економічної свідомості особистості відводиться її соціально-економічному статусу. У студентів-психологів Марченко І.В. виділила три типи суб'єктивного економічного статусу. Перший тип характеризується високим ступенем економічної фрустрації та високою "економічною тривогою". Представники другого типу оцінюють свій рівень економічного благополуччя як низький, але цей факт не викликає у них хвилювання і занепокоєння. Незначну частину респондентів можна віднести до третього типу. Для них властива оцінка рівня життя вище середнього, вони вважають себе матеріально забезпеченими людьми, для них характерний оптимізм в оцінці актуальної економічної ситуації та її перспектив [4]. Виявлено, що з появою дітей у студентів суб'єктивно-економічний статус знижується. Також виявлений достовірний вплив гендерного фактору на оцінку суб'єктивно-економічного статусу студентів. На відміну від чоловіків, у жінок спостерігається суттєвий зсув оцінок свого матеріального благополуччя у бік більш низьких оцінок.

Студенти з найвищим суб'єктивно-економічним статусом найбільш схвально ставляться до заможних людей. Студенти з низьким рівнем матеріального благополуччя ставляться до багатих переважно ворожо. Більшість студентів з низьким суб'єктивно-економічним статусом прагне забезпечити себе і родину всім необхідним. Більшість студентів з високим суб'єктивно-економічним статусом бажає повністю забезпечити майбутнє дітей та онуків. Найбільш значущими термінальними цінностями для групи студентів з низьким суб'єктивно-економічним статусом виступає здоров'я, родина, робота та кар'єра, матеріальний добробут, а серед інструментальних цінностей лідирують чесність, працелюбність, впевненість у собі та тверда воля. Найбільш суттєвими термінальними цінностями для групи студентів з високим рівнем суб'єктивно-економічного статусу є здоров'я, багатство, кохання та друзі, а серед інструментальних цінностей – терпіння, ерудиція, глибокі знання, сміливість та підприємливість.

Студентам, що оцінили себе як бідні, здебільшого притаманні орієнтації на інструментальні цінності – чесності та працелюбності. Студенти, що оцінили себе добре забезпеченими, більшого значення надають таким цінностям, як ерудиція, терпіння, підприємливість та сміливість [4].

Висновки. 1. Економічна свідомість відображає економічні умови життя людини, її макро- та мікросередовище, визначає і регулює формально-динамічні та змістові характеристики її соціальної поведінки в різних сферах економічного простору.

2. Економічна свідомість особистості формується в процесі економічної соціалізації.

3. У структурі економічної свідомості виділяють когнітивний, афективний та конативний компоненти, які тісно взаємодіють між собою і є внутрішніми чинниками становлення економічної свідомості особистості. Домінуючим у юнацькому віці є власне конативний компонент економічної свідомості.

4. Процес професіоналізації та індивідуально-психологічні якості є зовнішніми чинниками становлення економічної свідомості студентської молоді.

5. Економічна свідомість особистості студента в процесі професіоналізації у ВНЗ специфічна: знижується суб'єктивна оцінка свого економічного статусу, ступеня значущості економічних характеристик при виборі друзів. У процесі професіоналізації студентів зростає бажання отримати ними більшого доходу при яскраво вираженій орієнтації на підвищення матеріального добробуту. Однак, до кінця процесу професіоналізації у ВНЗ спостерігається динаміка в бік зниження студентами суб'єктивних оцінок ступеня задоволення споживчих інтересів при середніх оцінках своїх можливостей для підвищення власних доходів.

6. У процесі професіоналізації у ВНЗ найбільш динамічним у студентської молоді є ставлення до грошей і вибір мотивів майбутньої професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасименко М.М. Особливості економічної соціалізації студентської молоді в умовах суспільних трансформацій / М.М. Герасименко // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2012. №3. – С. 93-99.

2. Дейнека О.С. Экономическая психология : [учеб. пособие] / О.С. Дейнека. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2000. – 160 с.

3. Дембицька Н.М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді / Н.М. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – №3. – С. 53-67.

4. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / за заг. ред. В.В. Москаленко. К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 336 с.

5. Журавлев А. Нравственно-психологическая регуляция экономической активности / А. Журавлев, А. Купрейченко. – М. : Институт психологии РАН, 2003. – 436 с.

6. Козлова Е.В. Психологические особенности экономической социализации молодежи в современных условиях / Е.В. Козлова // Социология. – 2000. №6. – С. 193-211.

7. Ложкін Г. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен / Г. Ложкін, В. Комаровська // Практична психологія та соціальна робота. 2007. – №9. – С. 6-12.

8. Ложкін Г. Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціального простору / Г. Ложкін, В. Спасенников, В. Комаровська // Соціальна психологія. – 2004. – №1. – С. 8-16.

9. Москаленко В. Суб'єктність економічної соціалізації особистості / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2008. – №3. – С. 39-52.

10. Осипенко И.М. Динамика экономического сознания студентов в процессе профессионализации : [автореф. дисс.... канд. психол. наук] / И.М. Осипенко. – Смоленск, 2005. – 25 с.

11. Хащенко В.А. Модель субъективного экономического благополучия / В.А.Хащенко // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – №3. – С. 38-50.

12. Чабан Д.Б. Дослідження економічної свідомості у вітчизняній та зарубіжній соціально-психологічній літературі / Д.Б. Чабан // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т. 13, част. 3. – К., 2011. – С. 418-427.

УДК 159.9:316.36

ДИСФУНКЦІОНАЛЬНІ СІМ'Ї: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ СТВОРЕННЯ

Чалова Н.О.

У статті розглянуто різні підходи науковців до визначення поняття дисфункціональна сім'я, висвітлено типи дисфункціональних сімей та причини їх утворення.

Ключові слова: дисфункціональна сім'я, функції сім'ї, проблемна сім'я, сімейні ролі.

В статье рассмотрены различные подходы ученых к определению понятия дисфункциональная семья, освещены типы дисфункциональных семей и причины их образования.

Ключевые слова: дисфункциональная семья, функции семьи, проблемная семья, семейные роли.

The article deals with the various scientific approaches to the definition of dysfunctional family, shows dysfunctional families types and causes of their formation.

Keywords: dysfunctional family, family functions, family problem, family roles.

Актуальною проблемою сьогодення є існування здорової повноцінної родини, функціональної сім'ї. Питання дослідження поняття та виникнення дисфункціональних сімей є досить важливим. Адже, тільки зрозумівши причини виникнення дисфункціональних сімей, вивчивши